

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

פר' בחקותי תשע"ח

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

תיווכה דירה בידיעה שלא תקבל דמי תיווך

שכנתה ומספרת לה על המשפחה הרדומית שמבקשת מקום מגורים לתקופה זו של ימי ספירת העומר, ומציעה לה להשכיר להם את דירתה ולכסות באמצעות דמי השכירות חלק מעלות כרטיסי הנסיעה לארצות הברית. הגברת הרשקוביץ שמחה על הרעיון, וגברת סמסונוב מיהרה להתקשר למספר הרשום אצלה ולקשר בין שני הצדדים. שעה קלה לאחר מכן בישרה לה שכנתה על המרפסת, שהעסקה יצאה אל הפועל, והודתה לה במילים חמות.

כשחזר ראובן בעלה מן הכולל לעת ערב, שיתפה אותו גברת סמסונוב בשמחה של מצוה, ובסיפוק שהתלווה אליה. כך מבלי משים עזרתי למשפחה בעת צרתה, וגם סדרתי לשכנים מקור הכנסה קטן. בעלה שמע את הפרטים ושמח אף הוא על הזכות הגדולה שהתגלגלה ובאה עד מפתן ביתם. אך שאל כלאחר יד, האם קיבלה דמי תיווך מהשכנים. רעייתי נאלמה לרגע ואמרה: לא חשבתי על כך, חשבתי על צערם של הורי הילד ועל המצוה שבלעזור להם ולשכנים. אבל באמת לא יזיקו לנו כמה שקלים לקראת החג, אם אכן הם מגיעים לנו.

יצא ראובן אל הגוזזת והתדפק על דלת משפחת הרשקוביץ, הוא החליף מילות ידידות עם שמעון חברו, ושאל אותו אם ברעתו לשלם דמי תיווך על עסקת השכירות שנסגרה בין נשות החיל. עסקה שתכניס כמה אלפי שקלים טובים לכיסו בלי שהתאמץ מאומה. שמעון השיב שאף הוא לא חשב על כך. ובאמת מעניין לדעת מה ההלכה במצב כזה, מתווך שלא חשב בעת התיווך לקבל כסף ומבצעי העסקה לא חשבו לשלם, האם חל כלל חיוב לשלם למתווך שפעל לשם המצוה?

סיכמו השנים ביניהם ואחרי תפילת ערבית בבית הכנסת ניגשו לבית ההוראה לברר את הדין וכיצד עליהם לנהוג.

עיקרי הנושא בהלכה

א. האם מי שפעל שלא על דעת
ליטול שכר חוזר ותובע שכרו

ראשית נברר כיצד הדין בכל פועל או מתווך שפעל שלא מתוך

מ רדעה בכתב יד על עמוד קטן בשכונת גאולה הירושלמית צדה את עיניה הבוחנות של גברת סמסונוב, אם תרצו תאמרו שהיה זה בשל עליבותה של המודעה, דף דפדפת קמוט ושוטט, אם תרצו תאמרו שבגלל היומרה של מי שתלה את המודעה, עלה נידף בין שבעים כרישי פרסום צבעוניים שעטפו כל חלקה טובה בקירות הלב העסקי של ירושלים החרדית.

כך או כך, ניגשה הגברת סמסונוב ופרשה את המודעה כשמלה, 'דרושה דירה להשכרה באזור זה לימי ספירת העומר' נכתב שם. קצר ופשוט. בשורה הבאה הופיע מספר טלפון ליצירת קשר, ועוד שורה קטנה שקיפלה בתוכה סיפור לא פשוט של התמודדות עם ילד שבא לעולם עם צלקות אתגרים על שכמו, שרק קליניקה מיוחדת בעיר הקודש יכולה בסייעתא דשמיא מרובה לנסות ולחדר את חושיו הקלויים משהו, לא על אף אדם מישראל. משפחתו של הילד תיאלץ לעקור מעיר מגוריה בדרום למשך כל תקופת הטיפולים והיא מבקשת ומחפשת אחרי דירת מגורים נאותה. לגברת סמסונוב לא היה ידוע על דירה פנויה בגאולה הצפופה, אך בכל זאת, לב הומה של אמא יהודייה לא איפשר לה להמשיך בדרך כזו, היא רשמה לעצמה את מספר הטלפון, אולי יסובב השי"ת בחסדו ויפול במוחה רעיון.

ואכן, יגעת ומצאת, הרעיון עלה ברעתה בהיסח דעת גמור, בעוד ילדיה משתובבים עם ילדי השכנים על המרפסת שבחזית שורת הבתים במקום מגוריה שביפולי שכונת מאה שערים, נכנס אחד הילדים במרוצה לתוך הבית שהיה בעיצומם של נקיונות הפסת, וסיפר על ילדי השכנים שנוסעים לחוץ לארץ לקראת החג. מתברר שהשכנים מאחת הדלתות הסמוכות על אותה מרפסת, מתכוונים לנסוע לקראת חג הפסח לעשות את החג במחיצת הוריה של אם המשפחה כמונרו שבניו יורק, ולהישאר בארצות הברית עד חג השבועות. מאז נישואיהם, לפני כעשר שנים, מבטיחים בני הזוג הרשקוביץ לבוא לביקור משמעותי שלא במסגרת שמחה משפחתית, וכעת החליטו שהגיע הזמן לממש את ההבטחה עם שבעת ילדיהם, בלי עין רעה.

גברת סמסונוב ידעה את אשר לפני, אינה ה' לידה מצות חסד והיא היתה נחושה להוציא את הרבר לפועל. עומדת היא אצל

התשלום. אך ב"עסקת" הוצאת הזיו, מי שיוזם את הפעילות היה מוציא הזיו, וכשבעל החצר שתק, נתן את הסכמתו להתנהלות ה"עסקה" לפי כוונותיו של היוזם, הלא הוא בעל הזיו, וברעתו היה להוציא את הזיו ולהשתמש בו כאוות נפשו בלי תשלום כלשהו.

ב. כשהנהנה טוען שלא היה בדעת המהנה ליטול שכר

כל האמור הוא במקרה רגיל שבו כל אחד מהצדדים הגיע בכוונה מסוימת, והעסקה נקבעת לפי מה שקבעו ביניהם או לפי שתיקתם. אך במקרה שבו התכוון המהנה לא ליטול שכר בעד מה שהעניק לנהנה, וכגון אם החותן רצה להאכיל את בתו וחתנו עוד שנים ארוכות, ולא אמר להם דבר. אינו יכול כעת לבוא ולתבוע תשלום, ולא אומרים על כך שדברים שבלב אינם דברים.

לאור זאת, כתב בספר זכור לאברהם (חלק ב אות ש) שהנתבע יכול לטעון שהתובע לא חשב מראש לגבות ממנו תשלום ולכן צריך התובע לקבל על עצמו בחרם שאכן היה בכוונתו מראש לקבל תשלום ולא התכוון לפעול בהתנדבות ובתורת מתנה. אלא אם ברור מתוך הפעולה שנעשתה על דעת ליטול שכר.

ולכן, בכל תיווך רגיל, וראי רשאי המתווך ליטול דמי תיווך אף שלא הזכיר זאת בעת שעסק במלאכתו, כי הרי הוא עשה את המעשה והשני ששק מקבל בשתיקתו את תנאיו של המתווך. ומאחר שהמתווך אומר שדעתו היתה ליטול שכר, חייב השני לשלם לו ואינו יכול לטעון שלא התכוון המתווך ליטול שכר, כי הדרך היא שכן נוטלים שכר על פעולה זו. שונה הדבר כאשר ציינו במודעה 'ללא תיווך' וכיוצא בזה, ובא מתווך וטוען שהוא פעל על דעת לקבל דמי תיווך, שאז יש לרונן שמי שפתח בעסקה הוא מי שהכריז שלא ישלם דמי תיווך, ולכן המתווך בשתיקתו הסכים לתנאי זה ואינו יכול לתבוע דמי תיווך.

אמנם בתיווך סתם, אין הנתבע יכול לטעון שהמתווך מחל ווויתר לו על דמי התיווך, כי גם אם היו כך פני הדברים, מאחר שחייב דמי התיווך מתחייב מעצם העסקה, אין כאן קיום למחילה זו, ואין זה אלא דברים שבלב, ויכול המתווך לתבוע את דמי התיווך המגיעים לו בדין. אך במקרה שלפנינו יש מקום להסתפק שאולי כיוון שהתיווך נעשה בדרך מצוה וחסד, אין אלו דברים שבלב ואולי לא חל חיוב תשלום כלל.

וכבר דן בנושא דומה בשו"ת רבי עקיבא איגר (סי' קמז) באחד שפירגס יתום קטן במשך תקופה ארוכה, וכעת תפס דברים ששייכים ליתום ותובע ממנו תשלום על דמי מזונותיו לאורך כל התקופה וגם תובע שישלם לו מה שהזיק בביתו בקטנותו, וכתב שאף על פי שכשארם מאכיל את חברו חייב החבר לשלם אף אם הדבר נעשה בשתיקה לאורך זמן, וכמו שהבאנו מדברי הרמ"א בחותן וחתנו, מכל מקום כל זה בסתם אנשים, אבל מי שזן את היתום דעת הפוסקים שאין היתום צריך לשלם לו אם לא כתב לו מראש במפורש שנותן לו הכל בתורת הלוואה. רבי עקיבא איגר מאריך לחלק שם בין אפוטרופוס של יתומים שלגביו קיימות תקנות שמגנות על זכויותיו לתבוע את ההוצאות שהוציא מכיסו על מזונות היתומים, לבין אדם שאינו אפוטרופוס ממונה, אלא נתן צדקה אחת עבור היתומים, שבמקרה כזה אנו נוקטים שפעולתו הסתמית היתה למטרת צדקה ומצוה ולא

כוונה ליטול שכר, האם רשאי אחר כך לשוב ולתבוע את שכרו כדין פועל.

מצאנו לפעמים שעצם העובדה שאדם עשה פעולה על דעת ליטול שכר מחייבת את מקבל השירות בתשלום, ולכן נפסק להלכה (סימן שעה סעיף א) שהיורד לשרה חברו ונטעה שלא ברשות, אם ישנה הנאה כלכלית לבעל השרה מנטיעה זו חייב לשלם ליורד את השכר הנמוך המקובל בשוק עבור פעולה זו למרות שלא שכרו לכך. אך אם זו פעולה שאין דרך ליטול שכר בעדה או שידוע שאין לבעל השרה הנאה מפעולה זו ולא היה מוכן לשכור פועלים לשם כך, פטור. וכבר הבאנו בעבר את יסוד הדין שקבע ה'נתיבות' (סימן קנג סק"ג) בעניינים אלו: כל עסקה או פעולה שבוצעה בשתיקה בין שני אנשים, נקבעים תנאיה העסקיים לפי כוונת האדם הפעיל הראשון בעסקה, כי שתיקתו של השני מהווה הסכמה לתנאיו של הראשון. ונפרט:

ה'נתיבות' מציג זה מול זה שני דינים הנראים סותרים לכאורה: מחד, פסק דינו של הרמ"א (סימן רמו סעיף יז) שמי שמאכיל את בתו ואת חתנו מעבר לזמן שקצב להם מראש בעת החתונה שיוכלו לאכול על שולחנו, יכול יהיה בעתיד לתבוע את חתנו לשלם לו עבור כל מה שאכלו הוא ומשפחתו בביתו בתקופה שמעבר להתחייבות הראשונית. ולא אומרים במקרה כזה שכיוון שלא ביקש ממנו תשלום לאורך כל התקופה, הרי שההארכה היתה בתורת מתנה, אם לא שניכר מתוך ההתנהלות שכוונתו היתה לשם מתנה. וכך הדין בכל אדם שמזמין את חברו לאכול עמו, שבתום הארוחה יכול לדרוש תשלום עליה וחייב החבר לשלם. כי מאחר ששירותים אלו הם שירותים שמקובל לשלם עליהם, עצם קבלתו את השירות בשתיקה היוותה הסכמה לכך שהנותן יהיה זה שיקבע את תנאי העסקה ואם יפרש שכוונתו הייתה לאירוח בתשלום, יוכל לגבות תשלום.

ומאידך, מחלקה שלמה של הלכות חזקת תשמישים בחצר, עומרת לכאורה בסתירה לדינים אלו. בהלכות חזקת תשמישים נקבע שכאשר אדם עשה שימוש כלשהו בחצר חברו, וכגון שהוציא זיו מקיר ביתו מעל אוויר חצרו של חברו, ובעל החצר לא מחה בו על פעולה זו, החזיק בעל הזיו בזכות להוציא את הזיו מעל אוויר חברו ובעל החצר לא יכול מכאן ואילך לדרוש ממנו לסלק את הזיו או לתבוע ממנו תשלום על השימוש באוויר חצרו. ולכאורה, אם אכן נהוג לדרוש תשלום תמורת שימוש באוויר החצר, מדוע היה צריך בעל החצר למחות? מדוע לא יוכל לטעון כמו חמיו של אותו חתן: ראיתי את שימושך באוויר חצרי, ושמתתי מאד, אפשרתי להשתמש כאוות נפשך בידיעה ברורה שכעבור חמש שנים אבקש ממך תשלום שכירות על כל התקופה, ובוודאי לא תסרב לשלם. כיצד זאת שבמקום לחייב את המשתמש בתשלום כפי שעשינו לגבי החתן, במקרה דנן אנו קובעים שלא זו בלבד שאין בעל הזיו חייב לשלם, אלא הוא גם מקבל חזקה וזכות הגנה שלא יחייבוהו לסלק את הזיו מעל חצר חברו?

ביישוב סתירה-לכאורה זו, יצק ה'נתיבות' את יסודות הדין: כל עסקה או פעולה, יזומה בידי אחד הצדדים. היה והתמקחו ביניהם והגיעו לסיכום ברור על תנאי העסקה, הוא המחייב. אם לא התמקחו, ופעלו בשתיקה, הרי זה נעשה מתוך הכרה שתנאי העסקה יבוצעו בהתאם למחשבת יוזם העסקה. ולכן, כאשר האכיל החותן את חתנו ובתו והם אכלו בשתיקה ולא פירשו את כוונותיהם, יש בכך הסכמה לתנאי העסקה כפי שיפורטו בידי החותן ולכן יכול הוא לתבוע את

שאשה יכולה למחול על מעשי ידיה, אפשר שכיוון שהאשה לא חשבה מראש ליטול דמי תיווך עבור הצעתה, הרי מחלה על השכר המגיע לה ושוב אין היא ובעלה יכולים לתבוע דמי תיווך. ולדעת הרב אברהם שאינה יכולה למחול, הרי עשתה את פעולתה המחייבת תשלום, ובעלה ודאי לא מחל ויוכל לשוב ולתבוע דמי תיווך.

ד. נראה שגם לפוסקים שאשה אינה מוחלת על מעשי ידיה, מועילה מחילתה מעיקרא

אך נראה שגם לדעת הפוסקים שאין האשה יכולה למחול על מעשי ידיה, יש לרדן שבמקרה שלפנינו לא יוכל הבעל לתבוע דמי תיווך. שכן גם לדבריהם, אין הבעל יכול לתבוע אלא חיובים שנוצרו כלפי אשתו, אף אם מחלה היא עליהם, שכן אינה יכולה למחול. אבל באופן שאדם מתכוון לעשות מלאכתו מתחילה בחינם והמלאכה אינה יוצרת כלל חיוב, ודאי אין לבעל מה לתבוע ואין צריך להגיע לתורת 'מחילה' כדי שלא לחייב את מקבל ההנאה. וכך נקט מפורשות ברבך למשפט (שכירות פועלים סימן ג אות ו). סברא נוספת יש להעלות בנדרון שלפנינו, שהרי נפסק בשולחן ערוך (אבן העזר סימן עד סעיף ג) שאין הבעל יכול לאסור על אשתו להשאיל כלים לשכנותיה. וביאר האגרות משה (יורה דעה חלק א סימן קמג) שבכלל חיוב המזונות של בעל לאשתו הוא שתוכל להנות אחרים ולתת להם מתנות קטנות כאלו שכל אחד נותן אם מודמן לו, שאינו יכול לכופה להיות אכזרית ולהתבייש כשלא תוכל לתת. ולפי זה גם בנדרון דנן, יש לומר שכיון שמצוי לעתים שעושים חסד פעוט זה של העברת מספר טלפון והצעת שכירות, שהמלאכה עצמה מלאכה של מה בכך היא, ודאי אין הבעל יכול לאסור על אשתו לעשות מלאכות אלו בחינם. ולכן כשעשתה זו בתורת 'טובה' לחברתה, אין הבעל יכול לטעון שתובע את מעשי ידי אשתו.

וזה דבר המשפט:

• פעולות הנעשות באופן סתמי מתפרשות לפי כוונת יוזם הפעולה, ולכן אם בכוונתו ליטול שכר נוטל, ואולם אם מראש לא היה ברעתו ליטול שכר אינו יכול לשנות את דעתו.

• אשה שתיווכה דירה שלא על דעת ליטול שכר, ומעשיה ודבריה מוכיחים על כך שהייתה כאן מחילה מראש, לא זו בלבד שמחלה על שכרה ולדעת הרבה מן הפוסקים מועילה מחילה זו ובעלה אינו יכול לתבוע דמי תיווך בטענה שמעשי ידי אשתו משועבדים לו. אלא נראה שבאופן זה לא חל כלל חיוב תשלום דמי תיווך ולכל הדעות לא יכול לתבוע תשלום זה.

על דעת ליטול שכר, ולכן אינו יכול לשוב ולטעון שפירנס את היתום על דעת לתבוע ממנו שכר בסוף התקופה.

לכאורה במקרה שלפנינו היה מקום לבוא ולטעון שמאחר שהייתה כאן פעולת מצוה, ואף המתווכים עצמם מודים שהודרו ופעלו בענין הזה למטרת חסד, בהשתתפותם בצערה של משפחת הילד המטופל, הרי אפשר לדמות זאת למה שמצאנו לגבי המפרנס יתום שאם התכוון למצוה אינו רשאי אחר כך לתבוע את שכרו, למרות שהכל נעשה בסתמא ועל דעתו. אך נראה שהרימוי אינו במקומו, מה גם שתביעת דמי התיווך אינה מופנית אל משפחת הילד המטופל הטרודה בענייני רפואתו ושעליה נכמרו רחמיה של גברת סמטונוב, אלא כלפי משפחת השכנים שכלפיהם אין המצב מפורש וברור כמצבו של יתום עני, ואם כן מצד דין זה היה נראה לכאורה שכן יכלו לתבוע דמי תיווך.

ג. האשה מחלה על שכר טרחתה

אך, למרות כל האמור, נראה פשוט שבמקרה שלפנינו, כיוון שברור שהאשה המתווכת עשתה זאת בתורת חסד למשפחת הילד החולה וטובה לשכנתה לגווטרה, ואף היא מצהירה על כך בביטור, הרי שמחלה לה לשכנתה על דמי התיווך שהם שכר פעולתה. אלא שכאן יש לברר, שכיוון שברוך כלל אנו נוקטים להלכה ששכר עבודתה של אשה שייך לבעלה, אם כן צריך לברר האם מועילה מחילתה במקרה כזה.

הסתפקו האחרונים לגבי אשה הרוצה למחול על חוב שחייבים לה בגין מעשי ידיה, מה היה גדר תקנת חז"ל שתקנו מעשי ידיה של אשה לבעלה: האם גם לאחר תקנת חז"ל האשה זוכה במעשי ידי עצמה ורק תקנו חז"ל שהיא חייבת לתת את השכר שקיבלה עבור מעשי ידיה לבעלה, ואם כן ודאי שמחילתה על שכר מעשי ידיה מועילה שהרי מעיקר הדין הם שלה וכל עוד לא קיבלה שכר לידיה לא השתעבד דבר לבעל. או שתקנת חז"ל הייתה לשעבד את מעשי ידיה עצמם לבעל ולא רק את השכר שמקבלת עבורם, ואם כן כבר משלב התחייבות המעסיק, ההתחייבות היא לבעל, ואין למחילת האשה משמעות.

המהרי"ט (חלק א סימן ה) כתב שאשה שאינה מעוניינת למסור את מעשי ידיה לבעלה, וכגון שאפתה מאפה או תפרה בגד ומעוניינת להשאירם ברשות עצמה, ודאי יכולה לתת לו מעות במקום מעשי ידיה וכדין לווי שרשאי לסלק את המלווה בכסף מזומן. דעתו ברורה אם כן, מעשי ידי האשה אינם של הבעל אלא חכמים הטילו עליה שיעבוד להעביר את דמיהם לידי בעלה. וכן הוכיח רבי אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים כתובות סימן רטז) מכך שהתוספות (כתובות סו. ד"ה והא) השוו את דין מעשי ידי האשה לדין מציאת האשה, שלגביו מפורש בגמרא (בבא מציעא יב:) שהאשה זוכה לעצמה, והבעל זוכה ממנה.

גם האבני מילואים (סימן פ סק"א) שנקט שהאשה אינה יכולה לסלק את הבעל ממעשי ידיה ברמים, כתב כך משום שלדעתו יכול הבעל לומר שמעשי ידיה מוערכים אצלו באלפי זוזים, אך עדיין בעיקר תפיסת החיוב, גם לדבריו מעשי הירדים של האשה ורק תמורתם משועבדת לבעל.

מאידך, דעת הרב אברהם (חלק ג סוף סימן כא) שאשה אינה יכולה למחול על שכר עבודתה, כי עצם מעשי ידיה שייכים לבעלה ולא רק השכר.

לפי זה נראה כי הנדרון תלוי במחלוקת האחרונים, שלדעת הסוברים